

Н. С. Гевчук

antnata@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4067-0311

Н. М. Дідик

aspirantka000@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-5852-2379

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Гевчук Н. С., Дідик Н. М. Соціальна профілактика булінгу в закладах освіти. У статті подано аналіз результатів дослідження явища «булінгу» у закладах освіти. Проаналізовано нормативно-правові акти України щодо протидії булінгу. Визначено поняття «булінгу» та типові ознаки. Визначено права та обов'язки керівників закладів освіти щодо протидії булінгу.

Описано зарубіжний досвід практичної діяльності, впровадження профілактичних програм щодо подолання явища «булінгу» в закладах освіти. Представлено статистичні дані результатів дослідження, проведеного ЮНІСЕФ в Україні, а також дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щодо кількості постраждалих від цькування.

Подано характеристику проявів булінгу. Підкреслено важливість мотивації кривдника здійснювати цькування своєї жертви. Наведено результати дослідження явища «булінгу» у 2 закладах освіти міста Кам'янця-Подільського. Визначено основні причини виникнення булінгу щодо однокласників: зовнішній вигляд людини, фізичні обмеження, поведінка людини, національність, самопровокування агресії, матеріальний статус. Доведено важливість розробки та впровадження соціально-профілактичних програм в заклади освіти щодо протидії булінгу.

Ключові слова: насилля, булінг, заклади освіти, соціальна профілактика, кривдник, жертва, образи, студенти, цькування, знущання, приниження.

Гевчук Н. С., Дидик Н. М. Социальная профилактика буллинга в учебных заведениях. В статье подан анализ результатов исследования явления «буллинга» в учебных заведениях. Проанализированы нормативно-правовые акты Украины

относительно противодействия буллинга. Определено понятие «буллинга» и типичные признаки. Определены права и обязанности руководителей учебных заведений относительно противодействия буллинга.

Описан зарубежный опыт практической деятельности, внедрения профилактических программ относительно преодоления явления «буллинга» в учебных заведениях. Представлены статистические данные результатов исследования, проведенного ЮНИСЕФ в Украине, а также данные Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) относительно количества пострадавших от травли.

Предоставлена характеристика проявлений буллинга. Подчеркнута важность мотивации обидчика осуществлять травлю своей жертвы. Приведены результаты исследования явления «буллинга» в 2 заведениях образования города Каменец-Подольского. Определены основные причины возникновения буллинга относительно одноклассников: внешний вид человека, физические ограничения, поведение человека, национальность, самопровоцирование агрессии, материальный статус. Доказана важность разработки и внедрения социально-профилактических программ в учебные заведения относительно противодействия буллинга.

Ключевые слова: насилие, булинг, учебные заведения, социальная профилактика, обидчик, жертва, обиды, студенты, травля, издевательство, унижение.

Сучасна ситуація в економічній сфері та соціальній політиці країни, криза та проблеми українських родин, безробіття, масові виїзди громадян нашої держави за кордон на заробітки, низький соціальний статус, нав'язування суспільству ідеології споживання, відмова громадян від одних моральних цінностей та перехід до нових орієнтирів у житті, спричинили та підсилили виникнення процесу віктимізації молодого покоління.

Такі явища, як психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насилля стають дедалі частішими питаннями, які є предметом вивчення та дослідження для багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців.

Так, зокрема, Т. В. Журавель, виокремлює найбільш типові ознаки кожного з видів насильства щодо дітей; українська дослідниця О.В. Грицевич досліджує та аналізує поняття «жорстоке

поводження з дітьми»; В.М. Бондаровська присвячує свої праці вивченню нормативно-правових засад попередження насильства.

Останніми роками визнано поширення в освітній практиці такого явища, як булінг. Незважаючи на те, що явище булінгу відоме досить давно, однак, теоретичне його осмислення розпочав норвезький психолог Д. Ольвеус у 1982-1984 рр. Програма пройшла апробацію в 42 норвезьких школах. Через вісім і двадцять місяців після закінчення цього експерименту було проведено обстеження стану проблеми у навчальних закладах, у результаті якого виявлено якісне зниження частоти виникнення епізодів насильства більш ніж удвічі.

Аналіз опитування учнів підтвердив, навчальний заклад став більш безпечним місцем; зросла кількість надійних і тривалих дружніх стосунків між школярами; підвищилася успішність; зменшилася кількість прогулів, та інших антисоціальних проявів Ці результати зробили можливим впровадження програми Д. Ольвеуса у законодавчому порядку в масштабах всієї країни.

У Великобританії реалізується програма Д.Таттума (Tattum, 1997), яка має багато спільних рис з програмою Д.Ольвеуса. Вона складається з трьох стадій реалізації: робота з кризою, інтервенція і профілактика [1].

Зарубіжні дослідники Р. Шайн, М. С`юзен у своїх працях розкривають особливості профілактики шкільного булінгу [7].

Н.О. Прібиткова, говорить про те, що булінг – це соціальна проблема всього світу протягом останніх ста років, однак вона ще й досі не вивчена. Перші публікації в Україні з'явилися у 2005 р. Згідно з результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ, нині 67 % дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу. 24 % дітей стали жертвами булінгу, і 48 % з них нікому не розповідали про ці випадки [6, с.58].

Важливою, на наш погляд, є підтримка держави у профілактиці булінгу в освітніх закладах. 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [2].

Так, Закон України «Про освіту» доповнено пунктом, яким передбачено, що булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших

учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

У цьому ж законі, визначено типові ознаки булінгу (цькування), а саме:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [2].

Крім цього, внесено відповідні доповнення до статей Закону «Про освіту», які визначають права та обов'язки засновника та керівника закладу освіти, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу здобувачів освіти та їхніх батьків.

Передбачено також зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв (з дотриманням конфіденційності) про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків.

Зміни щодо протидії булінгу внесено також до спеціальних законів «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту».

Запроваджується адміністративна відповідальність за булінг. Так, доповненою статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено, що булінг (цькування), що вчиняється стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Також передбачено, що неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів поліції про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку [2].

За результатами дослідження UNICEF, кожна четверта дитина (24%) зазнала булінгу з боку однокласників протягом останніх трьох місяців, а 67% пережили прояви такого насильства.

Саме через цей розрив у комунікації поколінь 48% дітей, відповідно до того ж опитування UNICEF, ніколи не розповідали про випадки насильства в закладі освіти, а 25% – говорили про це не з дорослими, а з другом, братом чи сестрою. З тих, хто мовчать, – 40% соромляться про це говорити, а 22% заявили, що це нормальне явище.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у 2016 році із 42 досліджуваних країн Україна посіла 9 місце за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних [3, с. 26-27].

На думку С.І. Поляруш, форми прояву булінгу можуть бути досить різноманітні: фізична (завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності), словесна (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація), соціальна (виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток), письмова форма (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими), електронна або кібербулінг (розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів, сайтів соціальних мереж) [5 с. 211].

Не менш вагомим аспектом у вчиненні булінгу є мотивація кривдника здійснювати цькування своєї жертви. С. Куртова стверджує, що мотивацією до булінгу стають такі риси, як заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерів, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб [4].

Проаналізувавши теоретичні основи проблеми профілактики булінгу, зокрема в умовах закладів освіти, нами була розроблена анкета, яка містила 10 запитань. Метою дослідження було визначити чи існують прояви булінгу у групах, які причини його виникнення, обізнаність респондентів щодо того, як потрібно реагувати на прояви цькування, вимагання коштів, образ, приниження у колективі.

Дослідження проводилось на базі 2 закладів освіти міста Кам'янця-Подільського, Хмельницької області (з метою збереження конфіденційності отриманої інформації, не вказуємо в яких саме закладах). Респонденти дослідження – студенти, віком від 16 до 18 років. У дослідженні взяло участь всього 74 особи (4 академічні групи).

Аналіз відповідей студентів на питання: «Чи наявний у вашій групі булінг?», дав нам можливість зробити наступні висновки: 63,5% (47 осіб) вказали на те, що у їхній групі немає такого явища; 35,1% (26 осіб) – обрали варіант відповіді «час від часу»; 1,4% (1 особа) стверджує, що в їхній групі часто спостерігається цькування, систематичні переслідування з образами, упереджене ставлення у навчальному закладі, ситуації, коли група одногрупників обирає жертву над якою цілеспрямовано знущаються.

Дані дослідження наявності у групі студентів, яких постійно ображають, принижують, передражнюють, не дозволяють сказати своє слово, бойкотують представлені нами у таблиці 1.

Таблиця 1

Наявність у групі студентів, яких постійно ображають

Варіант відповіді	Кількість осіб	%
Так	25	33,8
Ні	49	66,2

Ще одним із аспектів прояву булінгу є вимагання грошей, особистих речей (наприклад мобільного телефону, планшету, коштовностей і т.д.). Аналіз відповідей студентів на це питання показав такі результати: 23 респонденти (31,1%) вказали, на те, що в їхній групі є такі прояви; 51 респондент (68,9%) – обрали відповідь «ні».

Окрім вищезазначених питань, нас цікавила думка студентів щодо причин, які на їхню думку, можуть вплинути на те, що деякі студенти стають жертвами знущань з боку інших одногрупників. Відповіді опитуваних представлені нами на Рис.1.

Рис. 1. Причини булінгу у студентському колективі

Отже, як показують отримані дані, найбільше, на думку респондентів, впливає поведінка людини (54,9%) та зовнішній вигляд (50%) на те, що деякі студенти стають жертвами знущань з боку інших одногрупників. Провокування агресії (29,7%), фізичні обмеження (27%), матеріальний статус (25,7%) обирають майже 30% опитаних. Найменше (13,5%) студентів обрали національність людини, як причину прояву булінгу.

Аналізуючи теоретичні аспекти проблеми виникнення явища «булінгу», можемо стверджувати про те, що значна кількість науковців (Н.К. Асанова, Т.В. Журавель, С.І. Поляруш, Н.О. Прібиткова та ін.) описують роль «жертви» та «кривдника». Саме тому, нас цікавило питання: чи були респонденти коли-небудь в ролі «жертви» і чи виступали коли-небудь в ролі «кривдника». Відповіді на ці питання можна простежити у таблиці 2.

Таблиця 2

Аналіз відповідей респондентів щодо перебування в ролі «жертви» або «кривдника» під час вчинення булінгу

Роль	Часто	Інколи	Ніколи
Жертва	8 (10,8%)	17 (23%)	49 (66,2%)
Кривдник	2 (2,7%)	25 (33,8%)	47 (63,5%)

Таким чином, ми можемо говорити про те, що опитані нами студенти, виступали як в ролі «жертви» (24,8%), так і в ролі «кривдника» (36,5%).

Досліджуючи питання, хто найчастіше виступає в ролі «кривдника», 52 (70,3%) особи вказали що і дівчата, і хлопці можуть здійснювати дії або бездіяльність щодо учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

В результаті проведеного нами дослідження, ми бачимо, що питання профілактики та протидії булінгу є досить актуальним у закладах освіти. Необхідно підкреслити, що до роботи з профілактики та подолання цього явища повинні бути залучені всі учасники навчально-виховного процесу – батьки, адміністрація закладу освіти, студентське самоврядування, викладачі.

Перспективними напрямками дослідження буде розробка та впровадження соціально-профілактичної програми щодо протидії булінгу у закладах освіти.

Бібліографія

1. Воронцова, Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу в закладах освіти». <http://студенти.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/>
2. Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>].
3. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. С. 25-32
4. Куртова, С. Булінг у школі. Освіта.UA : сайт. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/ (дата звернення: 23.10.2017)
5. Поляруш, С. І. (2017). Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції*. Суми, 211–213.
6. Прібиткова, Н. О. (2017). Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 58-61
7. Handbook of Bullying in Schools. An International Perspective / Edited by Shane R. Jimerson, Susan M. Swearer, Dorothy L. (2010). Espelage: Routledge.
8. Rose C. A. & Espelage D. L. (2012). Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders. *Behavioral Disorders*. 37 (3), 133-148.

References

1. Vorontsova, E. Programa «Profilaktika ta podolannya bulingu v zakladah osviti». Retrieved from <http://studenti.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrayini vid 18.12.2019 roku # 2657-VIII «Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini schodo protidiyi bulingu (tskuvannyu)». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>. [in Ukrainian].
3. Zapobigannya ta protidiya nasilstvu. Metodichni rekomendatsiyi. Dodatok do lista Ministerstva osviti i nauki Ukrayini vid 18.05.2018 # 1/11-5480, 25-32. [in Ukrainian].
4. Kurtova, S. Buling u shkoli. Retrieved from http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/. [in Ukrainian].
5. Polyarush, S. I. (2017). Ponyattya ta problema pravovogo zahistu

vid shkilnogo bulingu. Aktualni problemi pravovoyi nauki i derzhavotvorenniya v Ukrayini v konteksti pravovoyi integratsiyi. Sumi, 211-213. [in Ukrainian].

6. Pribitkova, N. O. (2017). Buling u zakladah osviti: ponyattya, struktura, prichini ta shlyahi podolannya. Suchasni problemi pravovogo, ekonomichnogo ta sotsialnogo rozvitku derzhavi. HarkIv, 58-61. [in Ukrainian].

7. Handbook of Bullying in Schools. An International Perspective / Edited by Shane R. Jimerson, Susan M. Swearer, Dorothy L. (2010). Espelage: Routledge.

8. Rose, C. A. & Espelage, D. L. (2012). Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders. *Behavioral Disorders*. 37 (3), 133-148.

Gevchyk N. S., Didyk N. M. A social prophylaxis of bullying is in educational establishments. In the article the analysis of results of research of the phenomenon of «bullying» is given in educational establishments. The normatively-legal acts of Ukraine are analysed in relation to counteraction of bullying. The concept of «bullying» and typical signs is certain. The right and duties leaders of educational establishments are certain in relation to counteraction of bullying.

Foreign experience of practical activity is described, introductions of the prophylactic programs in relation to overcoming of the phenomenon of «bullying» in educational establishments. Statistical data of research results are presented, conducted UNICEF in Ukraine, and also data of Worldwide organization of health protection in relation to the amount of victims from persecution.

Description of displays of bullying is given. Importance of motivation of offender is underline to carry out persecution of the victim. Results over of research of the phenomenon of «bullying» are brought in 2 establishments of formation of city of Kam'ianets'-Podil's'kyi. Principal reasons of origin of bullying are certain in relation to student: original appearance of man, physical limitations, behavior of man, nationality, of aggression, material status. Importance of development and introduction of the socially-prophylactic programs is well-proven in educational establishments in relation to counteraction of bullying.

Key words: violence, bullying, educational establishments, social prophylaxis, offender, victim, offenses, students, persecution, mockery, humiliation.

Отримано 12.03.2019